

Ірина БАРБАШОВА,
докторка педагогічних наук, професорка,
Бердянський державний педагогічний
університет

ПРО УСВІДОМЛЕННЯ МАЙБУТНІМИ ВЧИТЕЛЯМИ ОЗНАК ОСВІТИ ЯК СОЦІАЛЬНОГО ІНСТИТУТУ

Одним із завдань навчального курсу «Основи едукології» [1; 2; 3; 4] є ознайомлення майбутніх учителів початкової школи з характерологічними особливостями освіти як соціального інституту.

Буде логічним ознайомити магістрантів спеціальності 013 Початкова освіта із сутністю поняття «*соціальний інститут*», яке в соціології освіти тлумачать як комплекс формальних і неформальних правил, принципів, норм, установок, що регулюють різні сфери людської діяльності й організують її в систему соціальних статусів і ролей. До соціальних інститутів відносять: сім'ю, економіку, політику, релігію, науку, освіту. Кожен із соціальних інститутів проходить довгий шлях становлення та розвитку – процес інституціоналізації, що обчислюється століттями.

Студентам доцільно повідомити, що *інституціоналізація освіти* почалася з формування соціальної групи, для якої освітня діяльність з аматорського заняття перетворилася на професію. Поступово ця діяльність змінювалася, ставала ролевою, цільовою, ієрархічною; виникли спеціальні заклади (школи), вироблено норми, що регулювали процеси навчання, виховання та розвитку особистості. Згодом розгортаються процеси демократизації, висувуються гасла про рівні права людей щодо отримання освіти незалежно від соціального походження. Розуміння ролі освіти як соціального ліфта призвело до того, що шкільна освіта стала масовою, а пізніше й обов'язковою. Процеси надання/здобуття освіти створили окрему сферу суспільного життя, яка є розгалуженою, складною і такою, що потребує законодавчої бази для її врегулювання. Освіта переросла в підсистему суспільства, один з його найважливіших соціальних інститутів.

Слухачам потрібно довести, що будь-який соціальний інститут, у тому числі й освіта, контролює та впорядковує поведінку та дії людей, виконання ними *соціальних ролей*, які відповідають певним *статусам*. Так, отримання статусу студента означає, що його діяльність буде тепер підпорядкованою встановленим (легальним) правилам. Здобувач освіти має відвідувати навчальні заняття, розв'язувати спеціальні завдання, складати заліки, іспити. Якщо людина не виконує більшість норм, її позбавляють статусу студента.

Підводимо магістрантів до такого умовиводу: *освіта як соціальний інститут* – це соціальне утворення, яке склалося історично у зв'язку з потребами суспільства в набутті окремими особами або соціальними групами життєвих компетентностей, що забезпечать високу якість і ефективність їхньої соціальної та професійної діяльності, а також трансляцію знань, умінь, досвіду творчості й ціннісних ставлень наступним поколінням. Соціальний інститут освіти являє собою, з одного боку, *сукупність осіб, певних установ*, що забезпечені матеріальними засобами й виконують відповідні функції, з іншого – *сукупність ідей, правил, норм, стандартів поведінки* учасників освітнього процесу. Соціальний інститут освіти надає сталості та визначеності суспільним відносинам у галузі відтворення та розвитку людської культури, цілеспрямованого формування особистості, примноження інтелектуального потенціалу нації.

Далі варто розкрити *ознаки* інституту освіти. Ними є такі:

- установки та зразки поведінки – прагнення до знань, відвідуваність освітніх закладів як буденний вид активності;
- специфічні символи – шкільна форма й університетський дрескод, емблеми, гімни закладів освіти та їхніх структурних підрозділів, знакові для закладів постаті;
- утилітарні (пов'язані з практичним застосуванням) культурні об'єкти – класні кімнати й аудиторії, предметні кабінети та навчальні лабораторії, бібліотеки, стадіони;
- кодекс поведінки – «писані та неписані» правила поведінки як для учнів/студентів/слухачів, так і для вчителів/викладачів;

– ідеологія як домінантна картина світу – ціннісні установки й орієнтації, яким підпорядкована діяльність освітнього закладу та причетних до нього людей (академічна свобода, рівність у навчанні, партнерство між учасниками освітнього процесу). Наголошуємо на тому, що заклади освіти можуть керуватися й зворотними установками, спрямованими на формування не вільної та творчої особистості, а такої, якою легко керувати, яка не має ані власних бажань, ані власних цілей і прагнень, здатна «розчинитися» в колективі як його частина, через що стає об'єктом маніпулювання, перебуває під загрозою виключення з колективу та повернення до індивідуально-особистої нікчемності.

Наступний змістовий блок необхідно присвятити аналізу *структури соціального інституту* – його внутрішній будові, що її створюють окремі складники (більші чи менші за розміром, більш або менш значущі). Унікальність структури і є тією характеристикою, за якою відрізняють один соціальний інститут від іншого. Утім, спільним для всіх інститутів є те, що до їхнього складу входять: а) певні установи й організації; б) соціальні спільноти, групи, які забезпечують функціонування інституту.

Так, сфера освіти є соціальною *системою*, яка має особливу структуру, адже її складають внутрішні *підсистеми*: дошкільна, повна загальна середня, позашкільна, професійна (професійно-технічна), фахова передвища, вища освіта, освіта дорослих, аспірантура, докторантура, самоосвіта. У кожній підсистемі діють:

- певні освітні заклади й організації;
- групи людей, які ці заклади й організації «наповнюють».

Це різноманітні ясла і дитячі садки, заклади загальної середньої освіти (початкова школа, гімназія та ліцей, спеціальні школи), центри дитячої творчості, професійно-технічні та фахові коледжі, університети, інститути й академії, установи підвищення кваліфікації та перепідготовки тощо. Окрім того, компонентами структури інституту освіти є заклади управління освітою, зокрема Міністерство освіти і науки України, місцеві управлінські органи тощо.

Соціальні спільноти та групи, які безпосередньо забезпечують діяльність закладів і організацій, це ті, хто: а) *навчає* (вихователі, учителі, викладачі, керівники, тренери, репетитори тощо); б) *навчається* (учні, студенти, слухачі); в) *адмініструє* освітній процес і управляє закладами освіти (міністр освіти, його заступники та радники; ректори, проректори, декани; директори та їхні заступники тощо). Слід підкреслити, що кожний заклад освіти має ще *допоміжний персонал* (методистів, лаборантів тощо), представники якого також є компонентами системи освіти.

Зауважуємо, що інститут освіти структурований не випадково, а відповідно до його *функцій* – соціально значущих ролей, виконуваних відносно окремих осіб, соціальних груп, інших соціальних інститутів, суспільства в цілому. Функціонал інституту освіти доволі широкий і являє собою унікальну систему, точніше – своєрідне *поле*. Від системи поле відрізняється своєю гнучкістю і рухливістю. Це поле має певне *ядро*, складене з *універсальних констант освіти*. До *ядерних функцій* інституту освіти належать такі:

- соціально-економічна – підготовка до трудової діяльності нового покоління фахівців, представників різних професій;
- соціалізації особистості – її включення в соціальні відносини, долучення до норм і цінностей суспільства;
- соціальної інтеграції та диференціації – узгодження дій в освітньому процесі, об'єднання (інтеграція) людей в різні соціальні групи та водночас їх поділ (диференціація) на групи;
- соціальної мобільності – вертикальне та горизонтальне переміщення індивідів і груп в соціальному просторі;
- соціальної селекції, заснованої на принципі *меритократії* – справедливий відбір індивідів, найпридатніших для посідання тих чи інших соціальних позицій, з опорою на їхні здібності та схильності, але не за ознакою соціального походження, не за соціальним примусом;
- гуманістична – розвиток особистості, підвищення рівня її культури, формування відповідних особистісних якостей.

Окрім цього функції інституту освіти поділяють на специфічні й неспецифічні. *Специфічною* є одна функція – освітня, пов'язана з потребою людства в освіті громадян (для задоволення цієї потреби саме й виник соціальний інститут освіти). *Неспецифічні* функції – здійснення соціального контролю, регулювання соціальних відносин і поведінки людей, забезпечення соціалізації, соціальної комунікації, соціальної інтеграції й диференціації тощо – реалізують різні соціальні інститути, а не лише інститут освіти, утім кожен із них вносить свій за обсягом і змістом внесок у виконання цих функцій. Інститут освіти виконує ще *латентні* функції, на кшталт звільнення (на деякий час) батьків від необхідності доглядати за дітьми; формування кола спілкування, мереж зв'язків, які часто зберігають значення протягом усього життя та ін.

Кумулятивний ефект від виконання інститутом освіти розглянутих функцій полягає в організації взаємозв'язку між особистістю і суспільством для підтримки його життєдіяльності як соціальної системи. Досягнення такої цілісності стає можливим за умов, якщо всі функції освіти «працюють» на виробництво та подальшу трансляцію людської культури.

Як підсумок інформуємо магістрантів про те, що далеко не завжди соціальні інститути, у тому числі освіта, виконують свої функції належним чином. Нерідко суспільство стикається з проблемою *дисфункціональності* того чи іншого інституту. Це проявляється в певних кризових явищах. Відомо, наприклад, що вища освіта забезпечує підготовку фахівців, кількість яких значно перевищує потребу ринку праці. З'ясування причини різноманітних суперечностей, визначення шляхів їхнього розв'язання і є завданням едукології.

Список використаних джерел

1 Барбашова І. Основи едукології : навч. посіб. Мелітополь : Видавничий дім Мелітопольської міської друкарні, 2022. 170 с. URL: <https://dspace.bdpu.org.ua/handle/123456789/487> (дата звернення: 28.03.2024).

2 Барбашова І. А. Змістові аспекти ознайомлення майбутніх учителів з феноменом парадигмальності освіти. *Quality management in education and industry: experience, problems and prospects* : Abstracts of XI International Scientific and Practical Conference (Florence, Italy, March 18–20, 2024). Florence, 2024. Pp. 202–207. URL: <https://eu-conf.com/wp-content/uploads/2024/02/QUALITY-MANAGEMENT-IN-EDUCATION-AND-INDUSTRY-EXPERIENCE-PROBLEMS-AND-PROSPECTS.pdf> (дата звернення: 28.03.2024).

3 Барбашова І. А. Ознайомлення майбутніх учителів початкових класів з едукологією як наукою. *Discussions for the improvement of science* : Abstracts of II International Scientific and Practical Conference (Berlin, Germany, January 16–18, 2023). Berlin, 2023. Pp. 171–174. URL: <https://eu-conf.com/wp-content/uploads/2023/01/Discussions-for-the-improvement-of-science.pdf> (дата звернення: 28.03.2024).

4 Барбашова І. А. Про засвоєння майбутніми вчителями сутності суб'єкт-суб'єктної та міжпоколінної взаємодії в освіті. *Questions regarding the problems of higher education* : Abstracts of IX International Scientific and Practical Conference (Bordeaux, France, March 04–06, 2024). Bordeaux, 2024. Pp. 253–258. URL: <https://eu-conf.com/wp-content/uploads/2024/03/QUESTIONS-REGARDING-THE-PROBLEMS-OF-HIGHER-EDUCATION.pdf> (дата звернення: 28.03.2024).

5 Барбашова І. А. Про навчання майбутніх учителів початкової школи основ едукології. *Innovations and prospects of world science* : Proceedings of XIIth International Scientific and Practical Conference. Perfect Publishing (Vancouver, Canada, 20–22.07.2022). Vancouver, 2022. Pp. 149–153. URL: <https://sci-conf.com.ua/xii-mizhnarodna-naukovo-praktichna-konferentsiya-innovations-and-prospects-of-world-science-20-22-07-2022-vankuver-kanada-arhiv/> (дата звернення: 28.03.2024).